

„Egy szép nagy, színes, fából faragott vaskarika”

HANKISS ELEMÉRRE EMLÉKEZVE

Jó pár embert kértem, sorolják Hankiss Elemér hibáit. A kérdést rendre csönd követte és értetlenség. Aztán kételkedve, tétován – hátha tán viccellek – csak mondtak valamit. „Szeszélyes volt, csapongó” – mondták. „Ne légy hebrencs” – idézte apját Elemér is nemegyszer. Említették: „Sokszor mondott kegyes hazugságokat”. Igen, hogyne, hogy háritson újabb és újabb meghívásokat, feladatokat. „Úgy tett, mintha közepén állt volna”, „Csak játszott a függetlent”, „Csak szerepelni akart”, „Nem akart állást foglalni” – mondták, mert nem olvasták, vagy elfelejtették Elemér másfél évtizede, Lengyel László kérdéseire mértékkal írt önvallomások könyvét, ami az *Idegen világban?* címmel jelent meg. A cím ugyan kérdőjellel végződik, de a könyv egésze nem hagy kétséget afelől, hogy nem csupán a politikai pártok imamal-

mos ellenségeskedése volt neki idegen, hanem úgy érezte, hogy az egész világ az, amiben él. „Nem teremtett iskolát” – hangzott aztán egy (szellemét, tudását egyébként nagyra-becsülő) szemrehányó megjegyzés. Valóban, olyanféle iskolát, fegyelmezett dacszövetséget, mint amilyen például Sigmund Freudé vagy Lukács Györgyé, tényleg nem szervezett tanítványaiból és híveiből. A *Találjuk ki Magyarországot* felhívások mozgalomnak meg – sorolták még – „nem volt semmi értelme, nem lett belőle semmi”, jutott eszébe többeknek is. „Nem volt semmi értelme” – ezt egyetértően ismételték. És ezzel többnyire vége is lett a lajstromnak.

Erre a felhívásra jól emlékszem, mert én is kitértem előle. De nem biztos, hogy igazam volt. Úgy véltem, hogy mint ország, már ki vagyunk találva; a történelmi meghatározottságaink, körülményeink miatt olyanok vagyunk, amilyenek, és mások is ilyennek látnak ben-

90 éve született Hankiss Elemér; részlet egy készülő kötetből.

nünket. Mába nyúló múltunkon, adottságainkon nem változtathatunk, és innen, Kelet-Európa pereméről tapodtat se mozdulhatunk. – Hacsaknem Kászonyi Dániel tanácsát követjük, aki úgy vélte, még az 1867-es kiegyezés táján, hogy a magyaroknak itt nincs jövője, jobb, ha összecsomagolnak és cakkompakk kivándorolnak Új-Zélandba. Kászonyinak az eredetileg németül írt, és a maga érdekesítő életét taglaló politikai emlékiratát, a *Magyarhon négy korszakát* – és ez is fontos – még Kosáry Domokos fordította le az 1956-os elhallgattatása idején. A könyvolvasók is alig ismerik. Kászonyi nem csupán a nacionalizmust, hanem a patriotizmust is „kiagyalt és képzelt, szűkkeblű erénynek” tartotta. Ez pedig – még ha paradox is – Hankiss Elemér egy megjegyzése miatt ötlük eszembe, hogy amikor jó uraink a XVIII. század végén II. József, kalapos királyunk ellen, vagyis a németesítés ellen kardoskodtak, nem biztos, hogy jót cselekedtek. Minő labanc vélemény! De a *Találjuk ki Magyarországot* inkább kuruc felhívás szerintem, valódi felhívás a gondolkodásra, a múlton és a sanyarú sorson való rágódás helyett egy vonzó, lehetséges jövő elképzelésére. Ami nem jön magától, de a véletlen külső vagy belső változást a felkészültek jó lehetőséggé alakíthatják –, hogy lépést tarthassunk a világgal, ha az elejét hirtelenjében nem is ér-

hetjük utol. Hankiss Elemérben jóval nagyobb közéleti felelősség volt mindig, mint sokunkban, amit ezzel a fellépésével is bizonyított. Ennek a felhívásnak talán eredménye nem volt, de értelme igen. Az immár körösen megunt, taposómalomszerű, zárt pártpolitikai észjárásokból szerette volna kibillenteni a közgondolkodást. Mozdulásra, gondolkodásra hívott, de értő fülekre nem talált. Van bennünk valami „mozdíthatatlan patriotizmus”, ahogy Kászonyi mondta, mintha a hazafiság a geográfiai rögre vonatkozna. Hankiss viszont még a magyar nyelvet se tartotta a hazafiság nélkülözhetetlen feltételének, miközben – ha hadarva beszélt is néha – a magyar nyelvet szóban is, írásban is bravúrosan használta. Igaz, sose látszott rajta se kokárda, se pártjelvény. A haza és haladás gubanca révén van egy apró emlékem. Egyszer régen, külföldön előadást tartottam a hazai, egyre inkább etnikai tartalmú nemzetpolitika ellen. A hozzászólások és a vita végeztével, merthogy vita lett belőle, Elemér odajött hozzám és azt mondta: „mint magyar büszke vagyok arra, amit mondtál”. Volt ebben a mondatban egy-két, tőle megszokott intellektuális csavar, még ha én elsőre elismerésfélének vettem is.

A Deák téri Evangélikus Múzeum egy érintőképernyőre szorította a

jeles hazai lutheránusokat. Ott olvasom Hankiss Elemértől: „Voltam, Antall József megbízásából még TV elnök is, igaz, ennek szomorú vége lett az első médiaháborúban”. Nem nagyon tetszett-tetszik nekem ez a médiaháború kifejezés, mindkét félével van egy kis bajom. Egyrészt sajnálom régi, jó szavunkat, a *sajtót*, ami egy szerencsés jelentésbővüléssel elkerülhette volna a nekem még mindig a spiritizmusra emlékeztető *médiomot* és a fülcsikorgató *médiákat* – de több is veszett Mohácsnál. Fontosabb azonban ennél, hogy a háború szó nemcsak ilyen-olyan politikai konfliktust jelent – de ha így használjuk, devalváljuk a háború szó sötétségét és rémségét. Ami 1990 nyaratól, a rendszerváltozás sodrában két és félévig zajlott, az akkor még monopolhelyzetű, és több ezer munkatársat alkalmazó televízióban és a rádióban (és körülöttük), az csupán az elsajátítandó demokratikus politizálás egyik jól fejlett konfliktusa volt. Izgalmas volt és idegőrlő, reménykeltő és baljóslatú. Kinek-kinek különbözőképpen. De nem voltak valóságos halottak és sebesültek; nem volt ez háború, hanem nagy, lökdösődő, demokratikus helykeresés, ami aztán egyre elkeseredettebb lett, s hozzájárult később még a demokrácia hitének megroggyanásához is.

Hogy egyébként Hankiss Elemér elnöksége idején mi történt a Ma-

gyar Televízióban, arról csak kívülről és érintőleges volt tudomásom, mert akkoriban mással voltam elfoglalva. Véletlen megbízatásaink előtt és után – ő a TV, én a Rádió vezetője lettem – jóval többet tudtunk egymásról és többször találkoztunk, mint ez alatt a nyomasztó két és félév alatt. Ő ezt ugyan kalandnak nevezte – de inkább csak azután, hogy megszabadultunk ettől a kényszerű megbízatástól.

Úgy kezdődött, hogy 1990 koratavaszán Antall József, akkor már possibili miniszterelnök, találkoznival kívánt velünk. Hankiss Elemérről régtől ismerték egymást, de én akkor láttam először. Kettőnkön kívül Lengyel László is meghívott volt. A találkozó Illyés Gyula lakásán jött létre, Antall politikustársairól szólván csípősen szellemes volt, Elemér, szokása szerint folyvást kérdezett, Lengyel Laci pedig fontos ügyekben tanácsokat adott. Általános politikai ügyekről volt szó, s én, emlékezetem szerint, jobbára csak hallgattam. Másodszorra – s még akkor se sejtettünk semmit – a régi Radetzky-kaszárnyában találkoztunk, ami akkorra a győztes Magyar Demokrata Fórum székháza lett, és Antall József már igen magabiztos, designált miniszterelnök volt. A beszélgetés ismét csak kedélyes, és az akkor szokványos politizálgatós

volt, megtűzdelve kormányalakítási és kinevezési ötletekkel, tesztelve ezt rajtunk is – de aztán Antallnak el kellett rohannia valahová, mert már késésben volt. Ahogy kifelé kászálódtunk, egy MDF-es főkorifeus azzal fordult hozzánk, hogy válaszunk magunknak valami pozíciót. Csak néztünk. A miniszterelnöki kinevezése után Antall József harmadszorra aztán a parlamentbe kéretett bennünket; így és ott ért bennünket a hivatalos felkérés és jelölés, hogy legyünk a TV, illetve a Rádió vezetői. Deputációk, meghallgatások, az ismerősök számának hirtelen megnövekedése, rengeteg jó tanács a növekvő tanácstalanságban. Elemérrel abban maradtunk, hogy egy rövid, átmeneti időre – ha már oly sokan mondják, hogy ezzel segíthetjük a demokrácia kitalálását és az ország kormányozhatóságát – elvállaljuk a két, akkor még monopolhelyzetben lévő és felettébb fontosnak tetsző közszolgálati intézmény vezetését. Én csak úgy álltam kötélnek, ha Hankiss Elemér is vállalja, és fordítva is valami hasonló volt a helyzet. Meg hát, egy félévet – mert enyiről volt szó – fél lábon is kibír az ember. Ebből lett aztán két és félév vesszőfutás, kínos kötekedés a sajtószabadság és a közszolgálatosság értelméről, lehetőségéről – és fényes eszméink megvalósításának egyre nyilvánvalóbb lehetetlenségéről. Ez lett volna az a bizonyos „médiáhá-

ború”, de csak egy „béka-egérharc” volt. És színtere volt a köztársasági elnök és a kormányelnök küzdelmes pozíciókialakításának, valamint az akkor még diadalmasnak tetsző pártok csak később felsejlő hanyatlásának. Utólag is ígéretes idők voltak. Minderről akkoriban rengeteget írtak, nyilatkoztunk mi magunk is, ismételni fölösleges lenne. De a sok firkálmányból egy leveletem, amit csak a *Kritika* folyóirat 1993-as, áprilisi száma őrzött meg, idézem itt:

Szervusz, Elemér! – Mivel kértél, tudósítsalak, ha valami történik – ezért írok. Az éjszaka jött egy sürgős, éjjel is továbbítandó távirat, hogy azonnal jelentkezzem a miniszterelnökségen. Reggel betelefonáltam. Azt mondja egy hölgy, hogy fáradjak be és vegyem át a kinevezést. Miféle kinevezést – kérdem. A miniszterelnökét – válaszolja. Mondtam, hogy itt ugyan valami nem stimmel, de befáradok. Ott aztán egy Kajdi József nevű szakértő elmagyarázta, hogy Tölgyessy úr az alkotmánymódosításból kifejezette a köztársasági elnöki jogkörök közé beírni a tv, rádió stb. vezetőire vonatkozó kinevezési jogot, ezért a hatályos szabályok szerint most csak a miniszterelnök nevezhet ki bennünket. Ezt egy külön beiktatott elnöki beleegyezés kíséretében meg is tette (ám ennek semmi jogi hatálya nincs, ilyenféle formula nem is létezik). Volt még egy Tölgyessy-féle, az illetén elrendezéssel egyetértő levél is. Ő (mármint Kajdi József) érti, hogy ez

nekem nem felel meg, ezért már meg is fogalmazott egy kétszakaszos törvényt, amivel elkerülhető az újabb alkotmánymódosítás, amit egy hét alatt el is lehet fogadtatni, s aminek következtében az elnök már gyakorolhatja az esetleg minket is fenyegető kinevezést. Passz! – azt hittem, ezzel vége is az egésznek. De nem, mert jött Antall József, s át akarta adni a kinevezést. Enyhén szólva kellemetlen jelenet volt. Ugyanis a jelek szerint hiába érveltem azzal, hogy ez volt az alapvető kikötésünk, hogy ebben már egyszer megegyeztünk, hogy egybehangzóan ezt a parlamenti bizottság előtt is kijelentettük, s ezt a sajtó is közölte. Ha mosolyogva is, de kijelentette, hogy érveim teljesen érthetetlenek. Ez szerinte csak időhúzás, egyébként is tőle függ a jelölésünk, ha akarna, bármely pillanatban kinevezhetne egy kormánybiztost is, stb. Ezen utóbbikkal készséggel egyet is értettem, de kértem, hogy értse meg az én szempontjaimat is. Hivatkoztam arra, hogy mivel e kinevezési formulával veled egyetérték, nem volna éppen szerencsés dolog – föltéve, hogy én belemegyek egy ilyen változtatásba – téged kész helyzet elé állítani.

A miniszterelnök láthatóan bosszús volt. Utasította titkárnőjét, hogy tépje szét a kinevezési okmányokat. Közölte még, hogy csináljuk úgy, ahogy akarjuk, ő a továbbiakban nem foglalkozik az ügyel. Ezzel váltunk el.

Ja, még említette, hogy megértené ezt a jogi akadékoskodást, ha Angliában vagy Franciaországban lennénk. De itt?

– Én azonban, megértvén a kormány álláspontját, udvariasan maradtam a magamén. De a hátam közepére még egy ilyen beszélgetést.

Szóval ez történt ma. Tudj róla – de mielőtt tudnál, addig is nyaraljatok nyugodtan,

Szervusz!

1990. július 3.

Hát, igen. Ha persze Angliában vagy Franciaországban lettünk volna. De hát oly nyilvánvalóan nem ott voltunk – volt igaza a miniszterelnöknek. Utólag persze látható, hogy bakafántoskodásom – mert a beszélgetésben, mintegy elnézést kérve, ezt a szót használtam –, vagyis aggályoskodásom fogadtatása már előre vaskos politikai árnyat vetett a pártoktól autonómiát váró és képzelő közszolgálati feladatainkra. És épp ezért nem akartunk kormány-hivatalnokok se lenni. Így aztán hamarosan kívülről is, belülről is megindult a huzakodás a függetlennek és kiegyensúlyozottnak álmódott közszolgálati műsorszórás birtoklásáért. Egy idő utána a kormány kezdte ezt már szinte elengedhetetlennek érezni. A szorító kényszerűség közepette elsikkadnak az álmok – megértem én. Sőt azt is tudjuk, hogy „mint emberek plurálishan létezőnk”, és természetes, hogy álmaink is különböznek. A különféle álm-szempon-
tokból látott és megélt történések tömege ma már sárguló rotációs pa-

pirok kötegeiben várja az egerek hadának rágcsgáló kritikáját. – És már csak a végét említem.

A vége pedig az lett a dolognak, hogy rábírtam Hankiss Eleméret, hogy mondjunk le keserves tisztességünkről. Merthogy győzködni kellett. A sok és sűrű történés után (sztrájkok, utcai demonstrációk, parlamenti felszólamlások, pártpolitikai proklamációk és deklarációk, abnormális külföldi érdeklődés, és a többi, és a többi) a miniszterelnök a saját minisztereiből egy háromfős fegyelmi bizottságot nevezett ki (óh, elfogulatlanság!), vizsgálják ki Hankiss Elemér országra-kormányra nézve káros tevékenységét. Semmi jóra nem lehetett számítani, sőt ez már súlyos, személyre szóló fenyegetés volt. Ekkorra már a parlamenti döntések és a költségvetési törvény kötelet hurkolt mind a TV, mind a közzérádió nyaka köré. Ekkor gondoltam: elég volt! És erről győztem meg Hankiss Eleméret is, aki persze, még tovább kitartott volna. Tán éppen a személyes fenyegetettsége miatt. Mi viszont nem arra szerződöttünk, hogy a kormánnyal viaskodjunk, s eszünk ágában se volt pártérdekek érvényesítése, de – és ez valóban egy hangsúlyos de – nem is tartottuk a közzérádiót és a televíziót kormányintézménynek, és ellene voltunk, hogy ezek kormány által irányítottak legyenek. Szabadon gondoltuk, amit akartunk, de politikai zsákutcába

kerültünk; az „egzigenciák tudományához” pedig nem értettünk – és nem is akartunk érteni.

A „szomorú vég” – ahogy Elemér nevezte – 1993 elején következett el, ám ezt előzte meg, és lett a későbbiek nyomós okává, a parlament kulturális bizottsága előtti nyilvános szereplésünk. A meghallgatás tárgya a mi alkalmatlanná nyilvánításunk volt, vagy lett volna. Ezt a szavazat-többséget uraló miniszterelnök eleve eldöntötte. Jómagam csak addig tiszteltem meg jelenlétemmel a parlamenti bizottságot, hogy nyilvános ülésén leszögezzem, játékukban, egy megelőlegezett végű vizsgálatban én nem veszek részt – s faképnél is hagytam őket. Hankiss azonban másként döntött.

És talán – de inkább biztosan – ez volt TV-elnöki pályafutásának csúcspontja. Hankiss Elemér kiállt, és sok-sok órán keresztül tárgyilagosan felkészülve megválaszolta a kutakodó rész kérdéseket, mindeközben egy ország nyilvánossága előtt – köszönet a rendszerváltás akkor még létező parlamenti nyilvánosságának – csillogóan ríposztózva tanította a demokráciára a képviselő uramékat. Döntően persze a többséget birtokló kormányt. Szerencsére a sok órás felvételek megvannak, s elvileg nincs akadálya, hogy a kommunikátorképző tanodákban a demokrácia

iskolájaként ebből is tanulhassanak a jövődő sajtómunkásai. Bár lukratív jövővel – hogy a karrier szót ide ne hozzam – az ebből megtanulhatók senkit nem kecsgetetnek. Mert ez, Hankiss Elemér csillogó kérdéseivel és válaszaival, csak egy intellektuális diadal volt, de – annyi, és oly sokféle vesztett csata után, amiket ünnepegtünk – diadal.

Az elnökségi közjáték után aztán évtizedek teltek el. Legjobb emlékezetem szerint mi erről soha nem beszélgettünk egymással. Voltak jóval érdekesebb, írásá formálandó kérdéseink. Az egyik ilyenek, amit Hankiss Elemér már ebben az új szá-

zadban írt, az volt a címe, hogy „Fából vaskarikák; Levél hajdani önmagunkhoz”. Nem a rendszerváltozástól szólt, s éppen nem a televízió-elnöki epizódjáról, hanem az 1970-es évek szabadon lebegő értelmiségi gondolatairól, közgondolkodásunk azon álmairól, amik aztán csak fából vaskarikáknak bizonyultak az idők során. Tüzetes számvetését és lezámolását „az orkáncabátos, hajadonfős, kopott, tömött aktatáskát cipelő, hajdani önmagunkkal” azonban azal fejezi be, hogy jó lenne, ha ebben az elbizonytalanodott, varázstalanított világunkban lenne néhány erős, új gondolat, és még azt se bánná, ha volna köztük néhány „szép nagy, színes, fából faragott vaskarika” is.

© Fortepan, Chuckyeager Tumblr, 1953

© Fortepan, Chuckyeager Tumblr, 1936